

СКЛАД І ПОХОДЖЕННЯ ЧОЛОВІЧИХ ОСОБОВИХ ІМЕН М. ЄЛИСАВЕТГРАДА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана ПЛЮШКО (Кіровоград)

У статті аналізується етимологічний склад чоловічих особових імен м. Єлисаветграда початку ХХ століття. Дослідження проведено на матеріалі християнського та єврейського іменників. Визначено якісний склад, обсяг та кількісне співвідношення етимологічних груп, з'ясовано причини їх співіснування.

The paper describes the etymological composition of Yelysavetgrad male names at the beginning of the 20th century. The male names of Christian and Jewish origin are investigated. The qualitative composition, the amount and quantitative proportion of the etymological groups are defined; the main reasons for their coexistence are singled out.

Дослідження з сучасної антропоніміки підтверджують той факт, що імена представників одного народу являють собою цілісну, кількісно обмежену систему, кожен елемент якої був відібраний у ході історичного розвитку мови [11, 20]. У процесі такого відбору опинялися як автохтонні, так і запозичені мовні одиниці, у результаті чого народ позбувався надто складних для вимови чи запам'ятовування, немилозвучних, мало адаптованих або просто непопулярних для конкретного історичного часу імен. Разом із тим подібна уніфікація їх переліку не завжди мала у своїй основі уподобання носіїв. Так, протягом кількох століть фактично монопольним правом ім'янаречення володіла церква, яка надавала цьому акту релігійного характеру і перетворила ім'я на своєрідний символ належності його носія до певної релігії [8, 28]. Результатом такого підходу став суворо регламентований перелік імен святих, канонізованих православною церквою, який і використовувався для найменування новонароджених до 1917 року, а почасти й після революції. У нашому дослідженні робиться спроба простежити рівень прояву цієї тенденції у сфері найменування новонароджених¹ чоловічої статі м. Єлисаветграда. Важливим елементом нашої розвідки буде аналіз складу та кількісних показників різних етимологічних груп. Основна увага зосереджена на матеріалі, основу якого склали імена, зафіксовані в книгах реєстрації актів про народження восьми церков м. Єлисаветграда², датованих 1900-м, 1910-м та 1920-м роками, а також записи Книги реєстрації актів про народження Єлисаветградського відділу ЗАГСу за 1920 рік. У цей час народилося 2273 особи чоловічої статі. Християнський чоловічий іменник м. Єлисаветграда зазначених років представлений 140 онімами. Порівнюючи їх якісний склад із церковним календарем, нами встановлено, що 97,1% (136 одиниць) усіх аналізованих імен є календарними і лише чотири мовних одиниці не є такими, це: Бранко, Броніслав, Генріх,

¹ Поняття «новонароджений» уживаємо в широкому значенні, тобто позначаємо ним як тих осіб, що народилися у 1900-му, 1910-му та 1920-му роках, так і таких, що прийняли православну віру в зрілому віці й були хрещені протягом цього періоду.

² За час свого існування місто мало три різні офіційні назви: Єлисаветград, Зінов'євськ, Кіровоград.

Станіслав. З історії виникнення християнських православних імен відомо, що їх список був розширений за рахунок канонізації імен кількох слов'янських, князів, а також включення окремих слов'янських складних онімів [6, 35]. Але імена *Бранко*, *Броніслав* і *Станіслав* у цьому переліку не зафіксовані. Незважаючи на це, саме ці імена отримали шестеро новонароджених елисаветградців (*Бранко* – 2 носії, *Броніслав* – 1 носій, *Станіслав* – 3 носії) у 1920 році. З іншого боку, у складі іменника м. Єлисаветграда 1920 року з'являється запозичене з давньонімецької мови ім'я *Генріх* (2 носії). Названі «відступи» від церковних канонів у сфері ім'янаречення можна пояснити активним оновленням українського іменника на початку 20-х років ХХ ст. У зв'язку із значним послабленням авторитету церкви, соціальною перебудовою тощо відбулися зміни в традиціях найменування новонароджених: у цей час помітно зростає кількість запозичених антропонімів, водночас повертаються в мову давні слов'янські імена, які були заборонені православною церквою; розширюється коло імен-новотворів за рахунок перетворення апелятивів на власні імена та паспортизації зменшено-пестливих форм імен тощо [6, 47-50; 8, 67-68]. Саме в такий спосіб до іменника м. Єлисаветграда потрапляють вищезазначені мовні одиниці. Разом із тим варто звернути увагу на кількісний показник таких імен відносно всього особового антропонімікону міста. Очевидним є той факт, що у 1900-му, 1910-му та 1920-му роках безперечно панівну позицію при ім'янареченні посідає церковний календар. Окрім аналізованих особових імен (далі – ОІ), у наших матеріалах зустрілись оніми, графічний запис яких не дозволяє точно встановити їх етимологію та значення, а відповідно й зробити певні висновки про належність до християнських православних імен: *Ваторис*, *Оттон*, *Ханина*. Таким чином, із значною впевненістю можна стверджувати, що чоловічий іменник м. Єлисаветграда до 1920 року у своїй основі являє собою спектр календарних імен із незначним вкрапленням неканонічних одиниць.

Український християнський іменник бере свій початок від часів хрещення Київської Русі в Х ст. Його основу склали візантійські списки канонічних імен, у складі яких знайшли своє відображення традиції різних епох та культур. Так, одночасно з іменами візантійських імператорів та імператриць до тогочасної антропонімної системи увійшли імена грецького та давньоєврейського походження, деякі оніми були запозичені в римлян, а в окремих найменуваннях відчутний зв'язок із язичницькими кльцями [11, 23]. Обмежено представлені імена арабські, єгипетські, сирійські, перські, вавилонські, халдейські, варязькі, германські тощо [13, 6]. Протягом багатовікового існування канонічний ономастикон зазнавав численних змін: запозичені оніми, як своєрідні сторонні елементи, перероблялися, адаптувалися на слов'янському ґрунті щодо структури, формантів, вимови та написання; численні зміни антропонімів

були спричинені намаганням надати їм форми церковнослов'янської мови. Активне ім'ятворення відбувається в I половині XX століття. Незважаючи на це, сучасний український іменник значною мірою зберігає давній склад християнських імен за походженням, на користь чого свідчить наш матеріал. Чоловіча антропонімна система м. Єлисаветграда 1900-го, 1910-го та 1920-го років представлена слов'янським антропонімним шаром та запозиченнями, серед яких зафіксовані арамейські, германські, грецькі, давньоєврейські, скандинавські, латинські особові імена. Найбільш потужною в кількісному відношенні є група імен грецького походження. Чоловічий іменник м. Єлисаветграда аналізованого періоду налічує 72 грецьких ОІ (51,4%): *Амвросій, Анатолій, Андрій, Анфім, Аркадій, Арсеній*¹, *Артемій, Архип, Панас, Аполлон, Василь, Геннадій, Георгій, Герасим, Григорій, Дмитро, Денис, Дорофій, Євгеній, Євдоким, Юхим, Еміліан, Єрмолай, Зіновій, Іларіон, Іполит, Каленик, Карпо, Кіндрат, Кирило, Конон, Кузьма, Лев, Леонід, Леонтій, Макар, Микита, Микола, Мина, Митрофан, Мокій, Нестор, Никифор, Оксентій, Олександр, Олексій, Олімпій, Онисим, Орест, Пантелеймон, Парфеній, Петро, Пилип, Платон, Полікарп, Порфирій, Прокопій, Прохор, Симах, Спиридон, Степан, Тимон, Тимофій, Тихон, Трифон, Трохим, Феб, Федір, Федот, Феодосій, Феофан, Юрій*. На думку дослідників, «більшість імен давньогрецького походження підкреслюють у людях моральні та фізичні доблесті...» [1, 114]. Наприклад, *Андрій* – мужній, хоробрий; *Анфім* – покритий квітами, квітучий; *Арсеній* – мужній; *Артемій* – здоровий, неушкоджений; *Архип* – складання слів «керую» і «кінь», вершник; *Геннадій* – благородний, шляхетний; *Герасим* – поважний, шановний; *Григорій* – невсипущий, пильний, бадьорий; *Євгеній* – шляхетний, благородний; *Євдоким* – славетний, шанований; *Іполит* – який розпрягає коней; *Каленик* – прекрасний переможець; *Кирило* – сильний, могутній тощо [9; 13]. Можливо, це було однією із причин їх активного запозичення слов'янами і передумовою їх кількісного переважання в системі канонічних імен.

Другою за кількісним складом є група антропонімів, запозичених із давньоєврейської мови. У метричних книгах їх зафіксовано 30 одиниць (21,4%): *Аарон, Авдієс, Аврам, Веніамін, Гаврило, Давид, Данило, Захарій, Іван, Ізраїль, Ярема, Ілля, Яким, Іона, Ісай, Ісак, Іуда, Йосип, Лазар, Матвій, Михайло, Мойсей, Назарій, Наум, Рувим, Саватій, Самійло, Семен, Соломон, Яків*.

Третю позицію займають латинські імена, загальна кількість яких становить 25 одиниць (17,9%): *Адріан, Антон, Валентин, Валеріан, Валерій, Венедикт, Віктор, Віталій, Герман, Дометій, Гнат, Клавдій, Климент, Корнелій, Костянтин, Лаврентій, Лук'ян, Максим, Марко*,

¹ У випадку фіксації двох нормативних рівноправних варіантів подаємо той із них, який трапляється в наших матеріалах найчастіше.

Павло, Роман, Сергій, Сильвестр, Терентій, Флор. Значна частина цих імен була утворена від латинських родових імен, прізвиць та загальних назв із частковою зміною вихідних форм або без таких змін [7, 99-101].

На четвертому місці перебувають слов'янські за походженням чоловічі імена – 8 одиниць (5, 7%): *Борис, Бранко, Броніслав, Володимир, Владислав, Всеволод, Святослав, Станіслав*. Серед них зафіксовані імена-композиції, у яких «звучить ніби своєрідне побажання здобути славу» (*Борис* – скорочення від *Борислав, Броніслав, Владислав, Станіслав*) чи ОІ з компонентом -слав, «пов'язані з тим чи іншим виявом слави» (*Святослав*) [14, 162]. Прозора і мотивація називання іменем *Володимир* (володар світу) чи *Всеволод* (володіти всім). Слов'янські імена, незважаючи на те, що вони є автохтонними елементами, у дореволюційному іменнику представлені досить обмежено. Це можна пояснити їхньою незначною кількістю у святцях – у 1916 р. їх було лише 11 [4, 8]. Єлисаветградський іменник, поряд із звичними повними формами імен, фіксує наявність форм на -к-о, наприклад *Бранко*, що, на думку дослідників, є характерним явищем для Наддніпрянщини, оскільки такі форми зустрічаються у пам'ятках, починаючи з XV-XVII ст. [12, 54]. У межах чоловічого іменника м. Єлисаветграда зафіксовано два (1, 4 %) імені скандинавського походження (*Ігор, Олег*) та два (1, 4 %) германських (*Вольф, Генріх*), які посідають п'яту позицію.

Окремо, на нашу думку, варто відзначити ім'я *Олесь*, що являє собою скорочену форму від імені *Олександр*, але в більшості випадків вживається як самостійний антропонім.

Не можна оминати увагою і той факт, що в сучасній антропоніміці трапляються випадки, коли у визначенні мови-джерела окремих імен погляди вчених розходяться [9, 21]. Це зауваження стосується кількох онімів, що були зафіксовані в книгах про народження м. Єлисаветграда. Етимологію імен *Аполлон, Кіндрат* і *Марко* пов'язують як із грецькими, так і з латинськими основами [13]. Наприклад, *Кіндрат* – гр. особове ім'я *Kodratos* [9, 68], або, можливо, від лат. *quadratus* – «чотирикутний, квадратний; широкоплечий» [9, 68]. Імена *Климент* та *Антон* у латинській та грецькій мовах мали за основу слова з абсолютно різними значеннями: *Климент* – лат. *clementis* – «милосердний, поблажливий» [9, 68], але, можливо, від гр. *klematinos* – «з виноградної лози» [9, 68], *Антон* – лат. римське родове ім'я *Antonius* [9, 39], але, можливо, від гр. *anteo, antao* – «вступаю в бій» [9, 39]. У словниках фіксуються різні витлумачення імені *Вадим* – перське [9, 44; 13, 54], слов'янське – від давньоруського дієслова «вадити», тобто сперечатися, викликати незгоди, а також як можлива скорочена форма слов'янського імені *Вадимирь* [9, 44]. Проте найбільш суперечливими, на нашу думку, є підходи вчених до визначення етимології імені *Гліб*: слов'янське; можливо, раннє запозичення із скандинавської *Gudleifr*; німецьке *Gottlieb* [9, 52; 13, 90].

Таким чином, чоловічий християнський іменник м. Єлисаветграда до 1920-го року сформований на основі запозичень із різних мов, проте найбільшу його частину (51,4%) складають антропоніми грецького походження. Водночас антропонімна система включає значний відсоток давньоєврейських та латинських імен, обмежено представлений слов'янський шар пропріальної лексики та спорадичні запозичення з інших мов (германських, скандинавських).

Християнський іменник м. Єлисаветграда безперечно мав своїх носіїв серед православного населення. Водночас у XIX - на початку XX століть у місті спостерігається значне зростання частки єврейського населення, яке було переважно іудейського віросповідання [5]. У Єлисаветграді на той час євреї створюють свої органи місцевого самоврядування, забудовуються в окремих кварталах, засновують початкові школи, училища, будують синагоги та молитовні будинки [5]. Серед єврейського населення, 40 % якого – міщани, було чимало підприємців, яким належали цегельні, машинобудівні та чавуноливарні заводи, пивоварні, фабрики, друкарні, фотомайстерні [5]. Тож можемо стверджувати про формування єврейської антропонімної підсистеми в іменнику м. Єлисаветграда.

При аналізі єврейського іменника особливу увагу звертаємо на матеріали Книги реєстрації актів про народження Єлисаветградського відділу ЗАГСу за 1920 рік. Такий підхід можна пояснити тим, що населення іудейського віросповідання у період з 1853 до 1919 рр. реєструвало новонароджених у Єлисаветградській синагозі, записи в якій велися новоєврейською мовою (ідіш). Проте вже в 1919 році було засновано офіційну установу, в обов'язки якої входила реєстрація новонароджених незалежно від релігійної належності, тому з цього часу і православні, і іудеї реєструються в Єлисаветградському відділі ЗАГСу. Звичайно, зміни традицій у реєстрації новонароджених дітей не могли відбутися раптово, тобто з моменту появи відділу ЗАГСу, тому значна частина єлисаветградців продовжує записувати новонароджених у різних церквах міста. Незважаючи на це, записи Єлисаветградського відділу ЗАГСу є цінним матеріалом для аналізу єврейського антропонімікону. Традиційний єврейський іменник являє собою складну в плані походження систему, оскільки включає частину імен, які утворені від основ слів новоєврейської мови – ідіш, а також значну частину т.зв. біблейських імен, які беруть свій початок від слів давньоєврейської мови, тобто івриту [10, 37]. Значна частина цих імен була внесена до православного церковного календаря й широко використовувалась православними мешканцями міста для найменування новонароджених. Перелік канонізованих імен давньоєврейського походження, що були зафіксовані в метричних книгах Єлисаветграда, вже був наведений. Нагадаємо, що таких

одиниць було зафіксовано 30¹: *Аарон/ Арон, Авдий, Авраам/ Абрам, Биньямин, Гавриил, Давид/ Дувид, Даниэл/ Даниил, Захарья/ Захарий, Иоанн/ Иван, Исруэль/ Израиль, Иеремия, Илья/ Эли, Иоаким, Иона, Исай, Исаак/ Ицко, Иуда/ Юда, Иосиф, Лазарь/ Лазар/ Лейсер/ Элиэзер, Михаил/ Михель, Матвей, Мойсей, Назарий, Наум, Рувим, Самуил/ Шмил/ Шмуэл, Саватий, Симон, Соломон, Яков/ Янкл.* Варто зауважити, що ці імена були більшою чи меншою мірою популярні передусім серед населення іудейського віросповідання. Крім них, нами було зафіксовано 39 єврейських імен, носії яких, на нашу думку, були виключно іудеями. Це такі антропоніми: *Аба, Абрам-Ель, Анил, Борух, Бенцион, Бер, Вигдер, Гдале/ Гедалья, Герш, Герш-Лейб, Дувид-Лейб, Эфраим, Залман/ Шлойме, Зейлик, Ихил, Кальман, Киве, Лев-Іцк, Лейб, Мардехай, Меер, Мейлах, Моше-Гесель, Нусн/ Нуте, Шулем, Пейсах/ Псах, Пинхас, Товия, Ушер, Фишель, Хаим, Хаим-Арон, Хаим-Мехель, Цаля, Шансе, Шолом/ Шулем, Шулем-Моше, Янкл-Лейб, Янкл-Меер.* Спостереження над записами імен засвідчують змішування старого документального написання єврейських імен і форм, звичних для літературної російської мови [10, 38-43]. Наприклад, *Аарон* – старе документальне написання, *Арон* – традиційне російське написання; *Авраам, Аврум* – старе документальне написання, *Абрам* – традиційне російське написання; *Аба* – написання збігаються; *Анил* – старе документальне написання; *Борух* – старе документальне написання; *Бенцион* – старе документальне написання; *Бер* – написання збігаються; *Вигдор* – традиційне російське написання; *Гдале* – старе документальне написання і *Гедалья* – традиційне російське написання; *Герш* – написання збігаються; *Ідл* – старе документальне написання; *Іуда* – традиційне російське написання тощо. Крім того, у записах трапляються як канонічні форми єврейських імен, так і їхні народно-розмовні варіанти, які найбільшою мірою потрапляли до документальних записів наприкінці ХІХ ст. та на початку ХХ ст., наприклад: *Авраам* – канонічна форма, *Авррум* – народно-розмовний варіант; *Герш* – канонічна форма; *Шлойме* – канонічна форма, *Залман* – народно-розмовний варіант; *Шмуэл* – канонічна форма, *Израэл* – канонічна форма, *Израиль* – народно-розмовний варіант; *Шмил* – народно-розмовний варіант; *Шолом* – канонічна форма, *Шулем* – народно-розмовний варіант тощо [10].

У зв'язку із походженням єврейських імен варто звернути увагу на такий факт. Деякі оніми, що від найдавніших часів широко використовували іудеї, міцно увійшли до єврейського антропонімікону та вважаються популярними, генетично є запозиченнями з інших мов. Чимало таких імен зафіксовано в Біблії [2], наприклад: *Мардехай* – ім'я вавилонського бога Мардука [2]; *Пинхас* та *Моше* – імена єгипетського

¹ У цьому випадку і надалі подаємо оригінальне написання єврейських імен та їх форм з метою збереження ознак належності до традиційного єврейського антропонімікону

походження [2]; *Кальман* – трансформована форма імені Калонимос, що з грецької мови означає «добре ім'я» [2].

За часів Середньовіччя єврейська антропонімна система активно поповнюється багатьма запозиченими онімами, що стало можливим завдяки тісним контактам єврейського та неєврейського населення. Проте зазначений факт стосується більшою мірою жіночих імен, ніж чоловічих, що пояснюється релігійними традиціями: чоловіки обов'язково ходили до синагоги, де кожного з них запрошували читати вголос Тору і називали на ім'я. Поєднання традиційного для євреїв «реб» та запозиченого імені найчастіше було несумісним, тому хлопчиків іменували переважно традиційними єврейськими іменами [2].

Записи Єлисаветградського ЗАГСу дають змогу простежити ще одну характерну особливість єврейського іменника – наявність подвійних імен. Нами було зафіксовано 9 таких онімів: *Абрам-Ель, Герш-Лейб, Давид-Лейб, Лев-Іцик, Мойше-Гесель, Хаим-Арон, Хаим-Мехель, Шулем-Моше, Янкл-Лейб, Янкл-Меєр*. Ця традиція пов'язана з уявленнями про захисну силу імені: якщо після хвороби хлопчик залишався живим, то йому давали друге ім'я *Хаім* («життя»), яке виконувало функцію своєрідного оберегу, заклинання, щоб дитина дожила до старості [2; 3]. Ця єврейська традиція знайшла свій вияв і в межах Єлисаветградського іменника на прикладах таких імен, як *Хаим-Арон* та *Хаим-Мехель*. З іншого боку, часто одним із компонентів подвійного імені було ім'я на івриті, а другим – ім'я на ідіш або перше – традиційне єврейське, а друге – співзвучне йому чи з тим самим значенням неєврейське [3].

У зв'язку з дослідженням етимології особових імен постає закономірне питання про взаємозв'язок походження імені та його частотності. Більшість дослідників серед провідних мотивів вибору імені для новонароджених називають такі: родинна традиція, вшанування іменем дитини видатних осіб, милозвучність, легкість у вимові, модні тенденції тощо [9, 12-13]. Фактор етимології відіграє значно меншу роль, ніж вищезазначені, проте певні висновки можна зробити. Аналіз першої десятки найпопулярніших чоловічих імен початку ХХ століття засвідчує абсолютне переважання у її складі грецьких імен: у 1900 році – 7 онімів (*Микола, Олександр, Василь, Петро, Григорій, Дмитро, Федір*), у 1910 році – 7 онімів (*Олександр, Микола, Василь, Григорій, Федір, Петро, Олексій*), у 1920 році – 6 онімів (*Микола, Олександр, Василь, Григорій, Георгій, Анатолій*). До найуживаніших імен аналізованих років належать також два давньоєврейських імені (*Михайло* та *Іван*), а також одне латинське (*Павло*). Виділяється в плані етимологічних груп перша десятка імен 1920 року, яка, крім грецьких, латинських та давньоєврейських, засвідчує наявність одного слов'янського імені (*Володимир*).

Аналіз християнського та іудейського іменників м. Єлисаветграда початку ХХ століття засвідчує, що їх основу складають характерні для

того часу імена, які за походженням є переважно давніми грецькими запозиченнями для християн та традиційними давньоєврейськими іменами для іудейського населення. Водночас елисаветградський християнський іменник вирізняється більшою різноманітністю в плані походження, оскільки включає запозичення з латинської та давньоєврейської мов, слов'янські, германські та скандинавські імена.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко Г.Є. Адаптація імен грецького походження // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVIII ст. – К., 1979. – С. 110-116.
2. Еврейские имена. - <http://www.slovar.co.il>
3. Еврейское имя – еврейские традиции. – <http://www.slovar.co.il>
4. Казаков В.С. Именослов: Словарь славянских имен и прозвищ. – 4-е изд. – М.: Калуга: Русская правда, 2002. – 239 с. – (Всероссийский журнал «Русская правда», № 22 А);
5. Кизименко М.П. Євреї в Єлисаветграді (кінець XVIII – початок XX ст.) / <http://www.jewish-heritage.org>
6. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1988. – 240 с.
7. Лісовий І.А., Цимбалюк Ю.В. Про деякі власні імена латинського походження в українській мові // Укр. мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 99-101
8. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
9. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – 3-є вид., випр. – К.: Наук. думка, 2005. – 335 с.
10. Справочник личных имен народов РСФСР. – М., 1987. – 656 с.
11. Суперанская А.В. Имя через века й страны. – М., 1990 – 192 с.
12. Сухомлин І.Д. Питання антропоніміки в українській мові. – Дніпропетровськ, 1975. – 109 с.
13. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: «Довіра», 2005. – 509 с.
14. Худаш М.П. Із історії української антропонімії. – К., 1977. – 236 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Плюшко – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми антропонімії.